

Kettéosztott városok érzékisége

A Berlin Wall 2 egy nicosiai kebabos étterem, amely a ciprusi várost kettéosztó fal görög oldalán üzemel, néhány méterre a pár éve megnyitott gyalogos határátkelőtől. Tulajdonosa ügyesen játszik rá arra a sajátos érzésre, amit a két városrészt elválasztó, aknamezővel, szögesdróttal és romos házakkal még elrettentőbbé tett fal látványa vált ki a német és a kelet-európai országok polgáraiból. **Eörsi István**, aki a két városrész egyesülése előtt hosszabb időt töltött a körülzárt Nyugat-Berlinben, az ottani határ leomlása után néhány évvel ellátogatott Belfastba, mint ironikusan írta, a város kettéosztó fal iránti nosztalgiáját kiélendő. A nyolcvanas években magam is többször jártam Nyugat-Berlinben, s nemigen volt olyan nap, hogy valamifajta barbár vágtyól vezérelve ne zarándokoltam volna el a falhoz, elnézve a nagy betonlapokat és a vadászles tetejéről a halálzónában járőröző keletnémet határőröket. A látvány borzalmas volt, a vágy, amely oda vonzott, perverz, de az egészben mégis volt valami mély és csontig hatoló érzékiség. Bár magam is a fal túloldaláról érkeztem, s egy-két hét után vissza is utaztam oda, a nyugati oldalon felhúzott vadászles tetején állva átéreztem a másik világ polgárának jeges rémületét is. A belfasti falat **Eörsi Pistával** szemben nem láttam, én csak egy békés napot töltöttem az északir fővárosban, de azért észrevettem a házfalakhoz támasztott, hatalmas vaskapukat, amelyekkel a „bajok” („troubles”) esetén – az úttestbe vájt, merőleges sínek segítségével – néhány perc alatt ketté lehetett zárni a várost, elválasztva egymástól a katolikusokat és a protestánsokat.

20

Nicosiát az NDK megszűnése óta a világ egyetlen, mesterséges fallal kettéosztott városaként emlegetik. Ami a kettéosztott várost illeti, ilyen valójában több is van, de a berlini fal „világhírét” – erre épül a kebabos üzlete is – a ciprusi főváros örökölte. A magyarok közül sem mindenki tudja, hogy a trianoni döntés óta Sátoraljaújhelyt is országhatár választja ketté, a város északi negyede Szlovákiához tartozik. Az átkelés a helyieknek a hatvanas-hetvenes évektől nem jelentett megoldhatatlan akadályt, a schengeni rendszer életbelépése óta pedig mindenféle bürokratikus tennivaló nélkül átmehetünk meginni egy sört a legközelebbi szlovák kocsmában. De emlékszem, hogy amikor, még Schengen előtt, vajdasági magyar fiatalokkal jártam a városban, szerb útlevelükkel nem engedték át őket a határon, s bár az úti cél (néhány korsó szlovák sör és a közeli Rákóczi-vár) megghiúsulása nem volt nagy veszteség számukra, az incidens mégis a határok hidegháborús abszurdítására emlékeztetett minket.

Koszovszka Mitrovica északi része a koszovói szerbség központja, s a várost kettészelő folyón átívelő hidat hol a szerbek, hol a nemzetközi katonák zárják le a másik parton élő albánok elől. A Mozgó Világ 2005. februári számában írtam is a szerb oldalon, közvetlenül a határ mellett levő Dolce Vita kávéházzal, amely szintén a határ, a szögesdrót, a két világot

elválasztó vonal brutális érzékiségére építette népszerűségét. Ezt a gesztust nem mindenki értékeli, néhány éve a helyi albánok merényletet követtek el a kávéház ellen, amely azonban – az internet tanúsága szerint – azóta újra működik. Bennem az a kép marad meg örökre, ahogy ülünk a szerb oldalon, lassan kigyúlnak a sápadt fények a kettéosztott városban, s a francia katonák szögesdróttal biztosított ellenőrző pontján túljutva, egy néni egyedül átsétál az üres hídon. A magamfajta, mások tragédiájában tunkolókkal és a határt véresen komolyan vevő, helyi militánsokkal szemben a néninek a híd arra szolgált, amire való: átkelni a folyón a város egyik részéből a másikba. Arra gondoltam, hányféle büszke impérium hódította meg a Balkánnak ezt a szegletét is, hogy aztán széthulljon, elvesszen a birodalmakat végül mindig eltemető időben. De a nénik, akik alázatosan meghunyászkodnak az idegen katonák előtt, hogy átkelhesse nek a frontokon a kis csomagjukkal, végül mindig célba érnek.

A berlini falat a város lakói ellenében húzták fel, bár utólag visszagondolva különös, hogy nem a legvadabb sztálinizmus éveiben, hanem a viszonylag enyhültebb hatvanas évek elején. 1945-től 1961-ig Berlinben bárki átsétálhatott, vagy az S-Bahnnal átutazhatott a nyugati városrészbe, s onnan a szabadnak nevezett világba. A 17 millió keletnémetből másfél évtized alatt mintegy két és fél millióan távoztak így, s utólag elgondolkodhatunk azon, sok-e ez vagy kevés, miért maradt „kalandvagyból” otthon tizenöt millió ember. Édesapám az ötvenes évek végén egy vállalati delegációval járt Kelet-Berlinben. Gyermekkoromban többször is megkérdeztem tőle, hogy átment-e megnézni a nyugati világot, de ezt mindig tagadta, s hihető, hogy a kevés szabadidejükben is megfigyelték őket az erre szakosodott „kollégák”. A berlini fal leomlása kollektív örömnép volt a berliniek számára, még ha az egyesülés hétköznapi során azóta csökkent is a lelkesedés: a fal abszurditását józan ésszel senki sem kívánja vissza.

Nicosia esete más, a görögök és a törökök között évszázados ellentétek vannak, s a sziget 1960-as függetlenné válása óta a kisebbségben élő törökök nem érezték otthon magukat a görög identitását hirdető Ciprusi Köztársaságban. Melynek elnöke egészen a fal felhúzásáig a ciprusi ortodox egyház feje, Makariosz érsek volt, aki a hatvanas években sorra hatálytalanította a török kisebbséget védő paragrafusokat, nyíltan semmibe véve az Alkotmánybíróság határozatait. A hatvanas években több tízezer törököt űztek el a lakóhelyükről a görögök, s a mai nicosiai fal elődjét, a térképen zöld tollal megrajzolt Zöld Vonalat az etnikai konfliktusok megelőzésére húzták meg az ENSZ-békefenntartók. 1974-ben aztán előbb a görögországi fasiszta junta akarta elfoglalni az egész szigetet, majd a török hadsereg szállta meg az északi részét, beleértve Nicosia óvárosának törökök lakta felét is. Ekkor – mert az ilyesfajta „inga” mindig visszaleng – közel 200 ezer görögnek (és 50 ezer töröknek) kellett elmenekülnie otthonából. A régi Berlin lakóival szemben a törökök nagyjából elégedettek a jelenlegi helyzettel, céljuk vagy a független észak-ciprusi állam elismertetése, vagy olyan egységes Ciprus, amelyen belül határozottan elkülönül egymástól a két, egymással teljesen egyenjogú entitás. Ami a ciprusi törökök számára az elzártság miatt kissé kényelmetlen, de alapvetően élhető realitás, az a görög ciprióták számára feldolgozhatatlan botrány, naponta

nagy szenvedéllyel átélt tragédia. Legtöbbjük – bár ma már megtehetné – sohasem sétál át a Zöld Vonalon, s a beszélgetések visszatérő témája az 1974-es tragédia. Egy idősebb, Brüsszelben dolgozó görög ciprióta kollégánom férje most vonult nyugdíjba, s a rá szakadt szabad időt arra használja, hogy könyvet írjon harci élményeiről. A határon átdobott szabadcsapat tagjaként a törökök ellen harcolt, s állításuk szerint csak a feleség állhatatossága révén és a Vöröskereszten keresztül sikerült kimenteni a biztos halállal fenyegető fogságból. Ilyen előzmények ellenére a 2004-es népszavazáson a törökök többsége elfogadta, míg a görögök háromnegyede elutasította a sziget újraegyesítését és kantonális rendezését célzó tervet. A nicosiai fal így máris tíz évvel többet „élt”, mint berlini társa, s nehéz elképzelni, hogy a török ciprióták autonómiájának elismerése nélkül és a török hadsereg ellenében hogyan lehetne lebontani.

A határ a maga fizikai valóságában és elvont fogalomként is izgalmas téma. Az emberi történelmet végigkíséri a határok állandó váltakozása, s a mi huszadik századunkban a határ átkelésének tilalma, vagy engedélyezése is a kor legfontosabb kérdései közé tartozott. A földrajzi határok azonban az esetek többségében nem olyan látványosak, mint a gyermekkori mesékben, amelyekben a határvonal egyik oldalán szikrázó nyár, a másikon pedig fagyos tél van. Az autós határátkelők leginkább nagy parkolókhöz hasonlítanak, a vonat a határhoz közeledve szürke állomásokon időzik, ha még időznie kell, a repülő meg egyszerűen átrepül rajta, Schengen óta pedig sok európai határ egyszerűen megszűnt az utazó számára. A kettéosztott városok viszont a maga eredeti, brutális és végletes formájában adják vissza a határ, a „limes” fogalmát. Valóban létezik egy vonal, fal, szögesdrót vagy aknamező, amely látványosan és radikálisan lezárja a város egyik részét, s mögötte már egy idegen világ kezdődik, másfajta törvényekkel, zászlóval, létformával. Esetenként átkelhetünk e vonalon, de ez minden esetben a hatalom kegye, amely végső soron bármikor visszavonható: hiszen ha nem így lenne, akkor nem is lenne szükség a falra. Számomra ez adja a kettéosztott városok érzékiségét. A maguk nyers és brutális öszinteségében, totális érzékiségében jelenítik meg a határ fogalmát: azt a fogalmat, amelyet egyébként a mindennapi életünkben ritkán érzékelünk ennyire egyértelműnek és abszolútnak.

A bécsi Leopold Múzeumban látható Egon Schiele 1914-ben festett, Tengerparti házak (Häuser am Meer) című festménye. Közhelynek számít, hogy a széthullás előtti években az Osztrák–Magyar Monarchia írói, művészei, gondolkodói sokat megéreztek a huszadik század borzalmaiból. Ez a festmény öt színesre festett, tengerparti házat ábrázol, amelyek mögött ott húzódik egy magas, szürke, minden ornamentika nélküli, csupasz fal. Mai szemünkkel egy betonfal. A tengerparti házsor erőltetett tarkasága mögött az utcarészletet ez az egész képen végighúzódo, szürke fal zárja el a háttérben levő, ismeretlen világtól. Ilyen hosszú, szürke, áthatolhatatlan betonfal nem emelkedett a Monarchia városaiban, annál jobban hasonlít a fél évszázaddal később felhúzott berlini falra. Többször visszasétáltam a festményhez, az interneten is megkerestem és a gépre mentettem a képet, de akárhogy nézem, nem tudom másképp látni azt az 1914-ben festett falat, mint a huszadik század későbbi szakaszában felhúzott nagy, szürke, világokat elválasztó betonfalak nyomasztó előké-

pét. (A kép egyébként másféle értelemben is a huszadik század rémségeire emlékeztet, a bécsi zsidó hitközség szerint a nácik egy üldözött családtól rabolták el, s a tulajdonjoga éles vitákat keltett az osztrák sajtóban és közéletben.)

Noha a nicosiai Zöld Vonal nem ilyen hosszú, egybefüggő, önmagában húzódó betonfal, mégis tökéletesen visszaadja a Schiele-kép hangulatát. A görög városrész színes utcácskáiból nézve lerombolt házakat, szögesdrótot és falrészleteket láthatunk belőle, az aknákra pedig halálfejes táblák figyelmeztetnek. Jó harminc esztendeig egyáltalán nem lehetett átkelni ezen a falon. Ma uniós állampolgárként, útlevéllel átkelhetünk rajta. Az útlevelünkbe nem ütnek pecsétet, az „Észak-Ciprusi Török Köztársaság” vízumát egy előrenyomtatott, és saját magunk által kitöltött fehér papírlapra kapjuk meg, ingyen és egy perc alatt. S valóban egy másik világba sétálunk át. A déli városrész a nyugat-európai sétálóutcák konzumvilágát utánoz Ledra Street kivételével jellegzetesen görög kisváros, míg a határon és néhány turistafogó bolt, kávézón túljutva egy porosabb, vidékesebb, de nagyon török (a helyiek által Lefkosa nevet viselő) városkában találjuk magunkat. A gyalogos határátkelőn átsétáló külföldiek többsége csak a „filing” kedvéért lépi át a Zöld Vonalat, néhány száz méterrel odébb, a kis főtértől északra már csak törököket látni. Üzletembereket, ráérősen ögyelgőket és a tanórák végén a közeli buszmegálló felé siető gimnazistákat. A tér egyébként Kemal Atatürk, a „törökök atyja” nevét viseli, s ezen áll többek között az észak-ciprusi kormánypárt meglepően szerény, kopottas kis székháza is. A kávézók teraszain – az iszlám törökös, engedékenyebb változatának megfelelően – a kávé mellett a jól ismert Efes sör is szépen fogy, a nők pedig nagyjából olyan arányban viselnek, vagy nem viselnek kendőt, mint a nyugatosabb életformát követő, törökországi városokban.

Ciprus és benne Nicosia történelme legalább annyira „huzatos”, mint Magyarországé, a szigetet rövidebb-hosszabb ideig szinte mindenki elfoglalta, aki flottájával elhajózott előtte. A római, bizánci, velencei, török és brit hódoltatás közben még a misztikus hírű Templomos Lovagok is megszerették a 12. században. (Nem harcban, hanem százezer bizánci aranyért.) Bár titkaik és tragikus végük miatt mostanában csak szépet és jót olvashatunk e lovagrendről, ők voltak az egyetlen megszállók, akik ellen a ciprusiak olyan hevesen lázadtak fel, hogy még az erődítményüket is földig rombolták, nehogy valaha visszatérjenek a lovagok. Más épületek szerencsésebbek voltak, túléltek a sok impériumváltást. Köztük a legcsodálatosabb a hajdani Szent Szófia székesegyházból a 16. században „iszlamiszt” Szelimije mecset. Jó soromnak hála nagyon sok gótikus katedrális láttam már, egyszer a Mozgó Világ hasábjain is vallhattam a hozzájuk fűződő rajongásomról, de a Szelimije semmi máshoz sem hasonlítható élményt ad. A 12. században a frankok kezdték építeni, a kor tiszta, nemes, túlérlett gesztusoktól mentes, gótikus stílusában. Építése – ahogy ez akkoriban gyakran előfordult – másfél évszázadig tartott, közben egy földrengés is közbejött, aztán 1570-ben a katedrális a törökök kezére került, s azóta mecsetként szolgál. A keresztény időkben elspórolt tornyok helyén két minaret emelkedik, üvegablakai minden dísz nélkül, sárga és fehér színben engedik át a napfényt. Ahogy belépünk, a templom vará-

zsát a tiszta fehér falak és az egész padlózatot elborító, bordó színű szőnyeg páratlan összehatása adja. Nincsenek benne freskók, karzatok, padok, hiányzik a fő- és a sok mellékoltár, a hófehér színben fénylő falak és oszlopok a maguk sehol másutt nem látható tisztaságában adják vissza a gótika lelkeségét. Az aranyló csíkokkal szegélyezett, puha és süppedős szőnyeg pedig szinte simogatja a cipőtől megszabadult lábunkat, meleget, otthonosságot, mondhatnánk, „keleti kényelmet” kínál a látogatónak. Nincs szükség merev testtartásra, bátran leheveredhetünk a drága szőnyegre.

Ahogy körbesétáljuk a mecsetet, felfedezhetünk benne néhány iszlám díszítést, vallási jelképet és szószéket, s láthatunk benne egy-két imádkozó, szent könyvet olvasó, vagy éppen két ima között mobiltelefonáló muszlim hívőt is. De az agyondíszített katolikus templomokkal szemben az összkép mégis a hófehér, önmaga szépségében tündöklő, minden kelléktől mentes, tiszta architektúra. A Szelimije mecset amúgy légvonalban csak néhány száz méterre esik a görög oldalon levő ortodox katedrálisról, s érdemes tudni, hogy hosszú évszázadokon át a várost kettészelő fal nélkül is békésen megférte egymással a két hit és rítus. Nagy adag rosszindulattal azt is mondhatnánk, hogy a török, és nyomában a brit birodalom egybe tudta tartani azt, amit a függetlenség után hamar szétvert a helyiek nacionalizmusa.

24 Aki megnézi a mecsetet, az bizonyosan felkeresi a vele szemben levő, Büyüik Han nevű karavánszerájt, amelyet néhány évvel a sziget 1570-es elfoglalása után építettek a törökök. Az egyemeletes, árkádos épület közepén díszkút és kis mecset várta a hívőket, emeletén vendégváró szobák, földszintjén boltok működtek. Az angolok börtönné alakították, majd voltak benne szociális lakások is, ma pedig a török városrész idegenforgalmának látható és zajos központja. De ha már szociális lakásokról szólnak, említsük meg a Samanbahce negyedét, amely Lefkosa másik, turisták által ritkán felkeresett negyedében található. A földszintes, sakktáblaszerűen elhelyezett, fehér sorházak a sok száz éven át összevissza épült óváros szívében jól láthatóan tervezett telepet alkotnak. Szerkezetében, elrendezésében hasonlít az angol és skandináv városok szociális lakótelepeire, ami nem is csoda, hiszen 1894-ben, a brit időkben kezdték el építeni. Aki a szegényeknek akar közpénzekből olcsó otthonokat építeni, az mindig a geometria legegyszerűbb formáihoz nyúl. De ez inkább csak egy pikírt közbevetés, a telep fehér sorházaival, a házak előtt, az utcára kitett cserrepes virágaival és a sok macskájával a török városrész egyik leghangulatosabb része. A messzi északról importált szociális geometriát a török és mediterrán mentalitás emberi léptékűvé oldotta.

Leszáll az est, többször is megcsörrent a mobilom, a határ túloldaláról egy unió kolléga, görög ciprióta ismerősöm hívott az esti találkozó ügyében. Átsétáltam Európa talán utolsó, egy várost erőszakosan kettészakító falán, s arra gondoltam, milyen jó, hogy itt, a hazától távol nem kell „en garde” elköteleződnöm, valamelyik harci táborhoz csatlakoznom. Ha más okokból is, de egyszerre kedvelhetem a görög és a török cipriótákat, szerethetem Dél-Nicosia nyugati nagyvárosokat imitáló görögös gesztusait és Észak-Nicosia lassúbb, kicsit ázsiai, de büszke birodalmi hagyományokra emlékező hangulatát is.